

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 119

(18852)

2016 чылдың
октябрь 13
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ажан? Каяа? Чүү?

Дүүн

МӨГЕЛЕРИВИС
ЧЕДИИШКИНИ

Октябрьның 7-9 хуннеринде Польша-Залбжих хоорайга хостуг хүрешке турнир аразында делегей чемпионаты эрткен. Аңаа Россияның шилин-омандазының кежигүннери — тыва тер Анатолий Кара-Сал, Радислав Кап, Маадыр Биче-оол, Сарыг-оол эки хүрешкен. Анатолий Кара-Сал 61-65 харлыг мөгелер аразында медальды, Радислав Наважап 51-55 харлыг мөгелер аразында медальды чаалап алганнар. Октябрьның 8-9 хуннеринде Сербия-Белград хоорайга дзюдога Европаның ү дээш маргылдаага Саян Ондар юннааш, дзюдога Европа Кубогунун эдилекчизи болган.

ДЕПУТАТТАР
КЫЗЫЛ-ТАШТЫГГА
ЧОРААН

Чин Дээди Хуралының депутаттары Александра Донгак, Алдын-кыс Конрес Хуурак, Юрий Тыхеев, Николай Тожу кожууннун девискээринде Кызыл-Таштыг даг комбинадынга оларның ажыл-ижи-биле тап көргөш, үндүрүг чылдазының биле база ооң хөгжүлдээзинин аңаа айтырылганы чугаалашкан. Наттың чингине директору Цю Гоч-платтарга ажыл-чорудулгазының аңаа болгаш чыл санында төлөп үндүрүглериң сан-түңүн тайыл-ан.

Бөгүн

ЫЛ УЛАМЧЫЛАП ТУРАР
Ыл хоорайның кежээки үеде ы кудумчуларында чырыкты тур-ан. Московский болгаш Спутник районунун Эрзин кудумчулары биле хандырттыган. Бо хуннерде оол, Полигон кудумчуларында уламчылап турар. Ооң соонда токтан чоокку Каа-Хемде хоочуннар ынга чедир чырыкты тургузары көрдүнген.

Даарта

КАРА АДАРЫНГА
МАРГЫЛДАА

и-Хөлдүн Сарыг-Хая деп черге лика чергелиг кара адаарыга мар-болур. Бо спортчу хемчегни ТР-рт болгаш аныктар херектеринин биле Чеди-Хөл кожууннун чагыр-мнежи эрттирер.

ТЫВА СТУДЕНТ
ТӨЛЭЭЛЭЭР

Европоль хоорайга болур «Рос-даңгына студентизи — 2016» Бүгү-чергелиг 10-гу мөөрейге Тываның университетинин студентизи Монгуш барып киржир.

• «Шын» солуннун чагыдылгазы чоруп тур

СУМУ ЧАГЫРГАЛАРЫ ЧАГЫДЫП АЛЫР

Чаа-Хөлдө почта харылзаазының оператору Саада Дадый чонга солун-сеткүүл чагыдар ажилды эки чорудуп турар.

«Шын» солуннун чагыдылгазы Улуг-Хем биле Чаа-Хөл кожуун-нарда кандыг чоруп турары-биле таныжып көөр, черле ынчаш, солунувустун чагыдылгазын агитастаар дээш, аъттаныпкан бис.

Орук аайы-биле Улуг-Хем кожууннун Ийи-Тал, Хайыракан сумуларның администрацияларында, Төлээлекчилер хуралдарында кире дүшкөш, чагыдылганы сонуургаарывыска, бо ийи сумунун күүседикчи-даа, төлээлекчи-даа эрге-

чагыргаларының удуртукчуларының албан-дужаал ээлеп олары черлеринде «Шын» солун чок болду — чагыдып албаан. «Тываның Баштыңының эгелээш-кини-биле боттанып турар «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө», «Аныак өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлөвилдерден эгелээш, республикада чоруп турар бүгү-ле ажыл-ишти, амыдырал-чуртталганы чырыдып турар, силерниң ажылыңарга дорт хамаарылгалыг «Шын» солунну чүге чагыдып албаан силер?» — деп бистиң

айтырывыска тус черниң бедик албан-дужаалдыг даргалары огулуг харыы берип шыдавайн барганнар. Солун-сеткүүл чагыдылгазынга тускайлаан акша-төгөрик тус чер эрге-чагыргазының бюджетинде чок дээр янзылыг хөөн аравыста чугаага билдинди. Тус чер эрге-чагыргазының даргаларының шалыңы таан дыка эвээш эвес, бир эвес удуртукчу киж ажилы дээш сагыжы аарып чоруур болза, «Шынның» чагыдылгазынга каш акша

(Уланчызы 2-ги арында).

• Хүннүн чугула айтырыы

ХӨМҮР-ДАШ: ӨРТЕКТЕР
АҢГЫ-АҢГЫ

Соок хүннер дүжүп, одалга сезону эгелээни-биле холбаштыр одаар ыяш, хөмүр-даш айтырыы чайгаар тургустунуп келир. "Чайын – шанаан, кыжын – терген септе" деп чоннун чечен-мерген угаады турбуже, одаар хөмүр-дашты чылыг үеде чүгө дүжүртүп албааныыс ол? Чылдагааны – Кызыл хоорайның одалга склады хөмүр-даш чок чайлаан. Ынчангаш ындыг бооп ча-давас, "бо албан чери дү-жер дээн" деп чугаалар чон ортузунда тарай берген.

ТР-ниң одалга болгаш энергетика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Роман Кажин-оолдун берген тайылбырын езугаар алырга, хоорайның одалга склады бо хүннерде чаа-ла ажилдай берген. Ында хөмүр-даш өртээ - 2652 рубль. Оон аңгыда чүдүрер, дүжүрер ажилдар дээш 137, хоорай иштинге аай-дедир сөөрткени дээш 250 рубльди немей төлээр апаар. Түннелинде чаңгыс тонна хөмүр-даш өртээ 3000 рубль ажа бээр. Хоорайның ырак-узак булуңнарынче, чижээ, солагай болгаш оң талакы дачаларже сөөрткени дээш 500-600 рубльди немей төлээр апаар. А Эрзин кожунун эң ырак Качык биле Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хая суурларже хөмүрнү сөөртүп чедирген өртээ-биле кады оон чаңгыс тоннада өртээ 5700-5800 рубль чеде бээр. Ындыг-даа болза хереглекчи кижиниң садып алган хөмүр-дажының хемчээли хей-ле болза, оон өртээ чиигеп турар дээрзи билдингир.

"Тываның даг рудалары" компаниязының Каа-Хем, Чадаана хөмүр-даш уургайларындан болгаш "Тываның энергетика үлетпүр" корпорациязының Элегест-Аксының хөмүр-даш тывы-жындан баргаш хөмүрнү чиик өртөк-биле садып ап болур. Чи-

жээлээрге, Каа-Хем хөмүр-даш уургайындан бодунуң маши-назы-биле баргаш, хөмүр-даш садып сөөртүп алыр болза, чаңгыс тоннада 2365 рубль 90 көпөөк болур. Бо өртөкти 2016 чылдың январь 1-де бадылаан болгаш, чыл төнчүзүңге чедир акша-төгөриктиң үнези кудулап бадар-даа болза, немелде өртөк улуг эвес 5, 5 хуу азы 130 рубль өзер, азы чаңгыс тонна хөмүрнү өртээ 2496 рубльден улгатпас.

Элегест-Аксының "Межегей хөмүрү" деп адап турарыыс хөмүр-дашты казып тып турар черинден баргаш садып алыр болза, чаңгыс тоннада өртээ - 800 рубль, а чылыг-энергетика үлетпүр комплекзинде (ТЭПК) оон өртээ чаңгыс тоннада 1820 рубль чедип турар. А 2017 чылдың январьдан эгелеп Межегей хөмүрүнүн өртээ чаңгыс тоннада 2400 рубль апаар.

Одаары-биле хөмүрнү кайыын садып алырын хереглекчи кижини боду шийтпирлээр дээрзи чугаажок. Боттарының автотранспортунга хөмүр-даш садып саарып турар хуу сайгарлыкчылар-ла хей апарган. Оларда хөмүр-даш өртээ чаңгыс тоннада 3300 - 3500 рубль болза, а хөмүрнү савалап садып турар улуста бир шоодайда өртээ 250 - 300 рубль чедип турар.

Бисте билдингир хөмүр-даш сорттарындан аңгыда, Балахтинск биле Черногорск хөмүр-даштарын калбаа-биле рекламалап садып турар апарган. Оларга хамаарыштыр чүнү билип алза экил дээрге, бистин тус чер хөмүрүнүн чылыг бээр - чаңгыс кил хөмүрнү одаарга, 6500-7000 килокалория чедип турар болза, Балахтинск хөмүрүн бир килди одаарга чылыг бээр - 3400 - 4200 килокалория чөтсө чедер бооп турар. Бо денелгеден алгаш көөрге, Тыва черивистиң байлаа - тус чер хөмүр-дажы черле эки-дир.

Даш-оол МОНГУШ.

ОРГАНА НАТСАК — ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫ
БИРГИ ОРАЛАКЧЫЗЫ

Октябрь 10-да республиканың Чазанга болган аппарат хуралында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол кадр талазы-биле хүлээп алдынган ийи шийтпирни дыңнаткан.

ТР-ниң Тудуг яамызын 2014 чылдың январьдан бээр удуртуп келген Александр Свинцовтун халажылгаже үнүүшкүнүн хүлээп алган. Россияның болгаш Тываның демнежилгезинин 100 чылын демдеглээринге белеткел үезинде дыка хей объектилерни ажилгалче кириринге оон салышкыны улуг болган дээрзин республика Баштыңы демдеглээн. Ындыг турбуже сөөлгү чылдарда бустур четкен бажыңнардан хамаатыларны көжүреринин айтыры аажок чидиг тургустунган. Тудуг адырын сайзырадырының айтыры кымга шийтпирледир дээн айтырыгны ам сүмележип турар. «Эргижирээн бажыңнардан улусту көжүрери — ажилдың чугула угланышкыны-дыр. Тудугнуң бот-үнезин чиигедири, планнашкына болгаш учетка, эргелеп башкарылгага үндезин өскерилгелер херек» — деп, Шол-

бан Кара-оол демдеглээн.

Мурнунда Чазак Даргазының социал айтырыглар харыылаар адырының оралакчызы турган Органа Натсакты Чазак Даргазының бирги оралакчызы кылдыр томуйлаан. Оон хүлээлгези Делегейниң «Сочи-2016» инвестиция шуулганынга РФ-тиң Чазаның Даргазы Дмитрий Медведевтиң салган сорулгаларын күүседиринин талазы-биле эргелеп башкарылганың төлөвилел системазын кириери болур. «Тодаргай хуусаалыг, курлавырлыг, күүседикчилерлиг төлөвилелдерни күүседип тургаш регионну хөгжүдөр. Күрүнө эрге-чагырга органның ажил-чорудулгазына ындыг туруш негеттинип турар» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Органа Доржуевна Натсак 1973 чылдың май 20-де Эрзин кожунун Бай-Даг суурга төрүттүнген.

Эртеми: 1997 чылда Санкт-Петербургтун күрүнө университетин тергип эки дооскан. 2000 чылда Россия Федерациязының Президентизинин чанында Россияның күрүнө албанының академиязының аспирантуразын дооскан. 2010 чылда «Түнелче угланган күрүнө эргелеп башкарылгазы» Россия-Канада программазын езугаар өөредилге эрткен.

Күш-ажыл-чорудулгазы: 1992-1997 чылдарда — Санкт-Петербургтун күрүнө университетинге өөрөнгөн. 1997 чылда — Тыва Республиканың Арбитраж судунун специализи. 1997-2000 чылдарда — Россия Федерациязының Президентизинин чанында Россияның күрүнө албанының академиязының аспирантызы. 2000-2003 чылдарда — Россия Федерациязының Юстиция яамызының чанында делегейиниң

юридиктиг институту тем-шинчилеп ажилды килдизинин эргелекчи. 2004 чылдарда — «ТЕР РЕСТОРАНТС» кижилер-биле ажил тале эргелелиниң ассистенти.

2004-2006 чылдарда ссия Федерациязының зидентизинин чанында ссияның күрүнө албаны демиязының чурттар а харылзаалар төвүнүн аразының харылзаалары токол хандырылгазының эргелекчизи. 2000-2004 чылдарда — Москвада күр башкы университединиң литология болгаш социал кафедрасының улуг ба (дакпырлап ажилдаан). 2004 чылдарда — Тыва Республиканың өөредилге черле гаш аныяктар политик сайыдының оралакчызы чылдың май-август — инновациялар, интеллектуал өнчү талазы-биле эргелекчи. 2007-2009 чылдарда — Тыва Республиканың дилге, эртем болгаш аналитиказының сайыды оралакчызы. 2009-2010 чылдарда — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш тар политиказының сайыды бирги оралакчызы. 2011 чылдың октябрь — 2012 чылдың март — Тыва Республиканың дилге болгаш эртем сайыды. 2012 чылдың август 2014 — Тыва Республиканың информатизация болгаш харылзаалар сайыды. 2014 чылдың октябрь — Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы чылдың октябрьдан — Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы. Эртем чадазы: филология эртемнеринин кандидаты.

• «Шын» солуннун чагыдылгазы чоруп

СУМУ ЧАГЫРГАЛАРЫ ЧАГЫДЫП АЛЫР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

оон артыкталы берип болур деп түннелге чугаа үезинде келген бис. Ийи-Тал биле Хайыракан сумуларның биске ужурашкан даргалары 2017 чылда «Шын» солунну чагыдар бис деп аазааннар. Олар аксы-сөзүн ээлээнин келир чылын часкаар кээп көөр бис деп дугурушкан бис. Дарга-бошкаларның ат-сывын бо удаа-да адавайн бардывыс.

«Шын» солунга хей чылдарда ажилдаан, солун чагыдылгазына чылдың-на кирип келген болгаш, республиканың чамдык кожуннарының болгаш сумуларының администрацияларында байдал база үстүнде айытканыыс сумуларда ыш-каш дээрзин билир бис. Аңаа чедип, оларда «Шын» солуннун чагыдылгазының дугайында айтырыгны көдүрө бээривис чугаажок.

Ийи-Тал суурнун библиотеказына киргеш, оон арыг-силин, шевегин кылдыр дериттингенин, чурттакчылар маңаа келгеш, номнар, солун-сеткүүл номчурунга таарымчалыг байдал тургустунганын, «Шын» солун библиотеканда барын сет-

кил ханып көрдүвүс. Кожууннун көдээ библиотекаларына солун-сеткүүлдерни, «Шын» солунну база, «Улуг-Хем кожуннун төпчүткен библиотека системазы» муниципалдыг бюджет культура албан чери чагыдып берип турарын Ийи-Тал суурнун библиотеканың ажилдакчызы биске өөрүшкү-биле дыңнатты.

Шагаан-Арыг хоорайга баргаш, «Улуг-Хем кожуннун төпчүткен библиотека системазы» муниципалдыг бюджет культура албан черинге кирип, бо арга-дуржулганы сонугадывыс. Мындыг арга-дуржулганың боттаныры кожуннун бюджетинин байдалындан кончуг хамааржыр. Улуг-Хем кожуннун чагыргазы 2016 чылда солун-сеткүүл чагыдылгазына акша тускайлап бээр аргалыг болган. Бо арга-дуржулганы моон сонгаар-даа боттандыраы чугула деп кожуннун библиотекаларының ажилдакчылары санап турарлар.

Улуг-Хем биле Чаа-Хөл кожуннарның школаларының библиотекалары барык шупту «Шын» солунну чагыдып алган. Башкылар, өөреникчилер оларга кээп, солунну номчуп турар.

Ынчалза-даа тыва дыл болгаш төрөөн чогаал, төөгүдөөн ыш-каш гуманитарлыг угланышкынын эртемнерин башкыларына дараазында чүүлду чагып каары артык эвес. Башкылар турары эртемнерге аттестация эгелээр үеде башкылар боттарының бижээн чүүлдерин редакцияга хейү-биле эккеп турар. Оларны хары угда солунга парлаптар арга чок апаар. Ынчангаш башкылар «Шын» солунну чагыдып ап, аңаа боттарының башкылар турары эртемнеринин аайы-биле бижээн чүүлдерни бүдүн чыл дургузунда доктаамал парладып, номчуп турары чугула.

Почта харылзаазының Чаа-Хөл суурда салбырының ажилдакчылары «Шын» солуннун чагыдылгазын эки чорудуп турары-биле бисти дыка өөртү. 270 чаа-хөлчүлөр «Шынны» чагыдып алгаш, номчуп, боттарының амыдырал-чуртталгазының болгаш ажил-ижинин дугайында солуннун арыннарына доктаамал чырыдып турарлар. Чаа-Хөл суурнун чурттакчыларының материалдары республиканың хоочун солунунга удаа-дараа парладып турарының чылдагаа-

Елена Даржай, Мая Чаш-оол болгаш Алефтина Олзе-оол почта харылзаазының Чаа-Хөлде салбырының мурнакчылары.

ны-даа ында деп билзе чогуур. Ниититиражы республиканың солуннарының аразындан эң-не хей, Тываның бүгү девискээринге тарадып турар «Шын» солуннун 2017 чылда чагыдылгазы амгы үеде кидин түлүк.

«Шынны» чагыдып ап, материалдарыңарны парлап төрөөн Тывавыстың амыдыралыңа идепкейлиг кирижер. Шаңгыр-оол МОНГУШ. Владимир ЧАДАМБА. тырттырган чуртун.

АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИ – ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

• Күш-ажыл яамызында

Октябрь 7-де Тываның күш-ажыл болгаш социал политика яамызында социал-күш-ажыл хамаарылгаларының тала-зы-биле үш таланың республика комиссиязының калбарткан хуралы бо-туп эрткен. Ону Тыва Республиканы Чазан төлөп турар күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының хүлээлгезин үүседип турар Людмила Тас-оол даргалап эрттир-кен.

Калбарткан хуралдың ажы-га комиссия кежигүннери гаш чалаткан аалчылар Тыва Республикада федерал-инспектор Шолбан Монгуш, Тыва Республиканың проф-пелдериниң Федерация-ың даргазы Галина Сюрюн, де күш-ажылдың Күрүне лекциязының удуртукчу-дурд Доржу, Тыва Рес-публиканың юстиция херек-ниң талазы-биле сайыдының элгезин үүседип турар Анна Абрамова, ТР-ниң өөредилге гаш эртем сайыдының чакчызы Ольга Доржу, Тыва Республиканың Дээди-лының (парламентизиниң) ал политика комитетиниң элгезин үүседип турар Улья-на Монгуш, ТР-ниң өг-бүлө-ш уруглар херектериниң элгезин үүседип турар Саида Сенгии Тыва Республиканың

профэвилелдериниң Феде-рациязының девискээр кат-тыжышкыннарының төлээлери киришкен.

Баштай-ла хуралдың киржи-чилери Россия Федерациязының Президентизиниң 2012 чылдың май 7-де хүлээп алганы «май-ның» чарлыктарының бир кези – 2016 чылдың бирги чартында ажылдакчыларның чамдык кате-горияларына ажыл төлевирин улгаттырар талазы-биле база бо чылдың 9 айларының иштинде манап болгу дег түңнелдерни канчаар күүсеттинип турарының дугайында чугаалашкан. Ол айтырыгга хамаарыштыр күш-ажыл болгаш социал поли-тика сайыдының хүлээлгезин үүседип турар Людмила Тас-оол элээн улуг илеткел кылган. Сайыт ол илеткелге Россия Федерациязының Президентизиниң 2012 чылдың май 7-де хүлээп алганы 597 дугаарлыг «Күрүнениң социал политиказын боттандыраарының хемчеглериниң дугайында» Чарлыгына хамаарыштыр – республиканың күрүне бол-гаш муниципалдыг албан чер-лериниң ажылдакчыларының ажыл төлевириниң система-зын чада аайы-биле сайыраң-гайжыдарына албан черлери-ниң аразында ажылчын бөлүк тургустунганын, федералдыг яа-мылар-биле дугуруштунган ре-гионалдыг «орук карталарының» чогуур эрге-хоойлу актылары хүлээп алдынганын демдеглээн.

Күрүне болгаш муниципал-

дыг албан черлериниң социал адырда ажылдакчыларының ажыл төлевириниң системазын сайыраңгайжыдар программа езугаар 2012-2018 чылдарда эмчилерниң, башкыларның, социал ажылдакчыларның, куль-тура ажылдакчыларының база ортумап болгаш адаккы эмчи персоналаның акша-шалыңын өстүрериниң угланышкынна-ры тодараттырган. Тыва Рес-публиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы ай санында «орук карталарында» айыттырган ажылдакчыларның чамдык категорияларының акша-шалыңының чедип алдынган тускай сорулгаларының хайгааралын (мониторинг) чорудуп турар.

Республиканың бюджет ады-рында 48 629 штаттыг ажыл-дакчы бар. «Майның» Прези-дент Чарлыктары 20 627 кижиге хамаарыштыр күүсеттинген, ол дээрже ниити сандан 42,4 хуу болуп турар. Ол чарлыктар-биле социал адырның шупту ажыл-дакчылары хаара туттунмаан. Арткан кезинге колдуунда хан-дырылга болгаш административ-ажыл-агый ажылдакчылары (тех-ничкалар, таңныылдар, бажың чанының аштакчылары, кочегар-лар, нянялар) хамааржыр.

2016 чылдың дөрткү квар-талының бир айның ажыл төлевирин санаарының чаа методиказын барымдаалап, өөредилге, культура, кадык камгалалы болгаш чоннуң социал хандырылганын хаара

туткан «орук карталарында» өскерилгелер киришкен. Амгы үеде ажылдакчыларның 10 ка-тегориязынче тускай сорулга-лыг көргүзүлгелер амдызында бадылаттынмаан, оларны бо чылдың октябрь төңчүзүңгө че-дир федералдыг яамылар-биле дугуржуп таарыштырар. Чүгле культура албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл төлевиринге тускай сорулгалыг көргүзүп бадылаттынган.

2016 чылдың январь – июнь айларында эрткен 2015 чылдың бо үези-биле деңнээрже, бюджет адырының ажылдакчыларының 9 категориязының акша-шалы-ңының өзүлдө эки талаже угланганы демдеглеттинген. Ол дээрже, ниити билиг, немелде өөредилге башкыларының, өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруг-ларга ачы-дуза чедирип турар башкыларның, эге болгаш ор-тумап профессионал өөредилге черлериниң мастерлериниң, культура албан черлериниң, эмчилерниң, ортумап болгаш адаккы эмчи персоналаның ажыл төлевиринге өзүлдө кылдынганы-дыр.

Тускай сорулгалыг көргүзүл-гелерни чедип алырынга бю-джет акша-хөреңгизиниң чарыг-далын таарыштырар хемчег-лер алдынганын демдеглээр апар. База ол ышкаш Людмила Тас-оол калбарткан хуралдың киржикчилериниң мурнунга 2016 чылдың төңчүзүңгө чедир кандыг сорулгалар турарын тодарадып

таныштырган.

Оон аңгыда үш таланың ху-ралына Тыва Республикада ажыл төлевириниң кудуку хем-чээлин тургузарының айтырын, социал адырның албан черле-ринге ажыл төлевириниң чаа системазын кириериниң, көдээ черлерде ажылдап, чурттап ту-рар специалистерге социал дет-кимче дугайында база күш-ажыл адырында күрүне политиказын хевирлээринге база боттанды-рарына профэвилелдерниң киржилгезин чугаалажып көргөн.

Тыва Республикага ажыл төлевириниң адаккы хем-чээлин тургузарының айты-рын чугаалашкан соонда Тыва Республиканың юсти-ция херектериниң талазы-би-ле сайыдының хүлээлгезин үүседип турар Анна Абрамова Россия Федерациязының Дээди суду 2016 чылдың август 8-те болгаш сентябрь 19-та Алтай крайның Благовещенскиниң ра-йоннар аразының прокурорунуң негелде билдиришкыннерин хандырап дугайында шийтпирни күш чок болдурар дугайында то-дарадылганы үндүргенин тайыл-бырлаан. Ол тодарадылгалардан көөрге, ажылдакчыларның кат-тышкан акша-шалыңы (оклад + стимул төлевирлер болгаш компенсастыг төлевирлер + агаар-бойдузу онза байдалдыг черлерге ажыл дээш төлевир) ажыл төлевириниң адаккы хем-чээлинден эвээш болбас ужур-луг.

gov.tuva.ru

аагай сеткил акциязы

КОЖУУНУМНУҢ ЭРГИМ САЛГЫНЫ

Бо чылын республи-ның ырак-узак булуңу—Мөңгүн-Тайга кожуун тур-густунганының 75 чылын демдеглээн.

Байырлалды Тыва Арат-публиканың тургустунга-ның 95 чылында эрттиргени ай болган. Ийи дакпыр ба-айлы мөңгүн-тайгажылар сеткил ханышкын-би-емдеглээннер. Көдээ перниң күш-ажылчы че-килдерин чонга чарлап-ткан, мурнакчыларны дем-деглээн. Делегей чергелиг нацио-наль «Найралдың начы-016» база чыылганнарның элгезин болдурган.

Чыг-даа байырлалды ут-ра, чаагай амыдыралдың элгезин тургускан күш-ажыл-чыларын алдаржыдары налы чаңчыл. Бо чылын Мөңгүн-Тайганың удуртулгазы улуг чурттуң кызыгаарын-нар административтиг элгезин тургузарына улуг үзүн кириген өгбелериниң элгезин адап, сактышкынның элгезин эрттирип, оларның өлүңгө сагыш-сеткил-ерүп четтиришкынниң элгезин чугаалааннар.

Ажылга кожууннуң аныяк чучулары доктаавааннар. Хоорайда чурттап турар, үлүңгө булуңунуң улуг талазына киржир күзөлдиг-илээ, кадыкының болгаш аа-чылдагааннарның бай-биле чедип шыдаваан Мөңгүн-Тайгажыларга аалдап

чедер сорулганы салганнар. Шак ол сорулга езугаар, бо чылдың октябрь 7-де кожууннуң Төлээлекчилер хуралының дарга-зы — кожуун Баштыңы Мерген Эрес-оолович Күжүгет, чагыр-га даргазының хүлээлгезин үүседип турар Александр Кур-буевич Донгак, Тыва Респу-бликаның Баштыңының ол ко-жуунда бүрүн эргелиг төлээзи Людмила Чертак-ооловна Очур-оол, культура килдизиниң эрге-лекчизи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажил-дакчызы Ульяна Даржааевна Хертек олар орукту ыраксын-майы Кызылга кээп, хоочуннар-биле ужуражып, дүлгөн ээдин, быжырган кадыгызын салып, ажыл-ишчи чонувустуң күш-ажылга дадыккан үүлөзүн база катап үнелээр, кожуунумнуң эне-релдиг, эргим салгынын ырак-тан-даа болза, арынга дээртир арганы биске тывыскан.

Мөңгүн-Тайганың хоочунна-ры-биле ужуражылганы органи-заастаарына бистиң кожуундан Дээди Хуралдың депутаты Улья-на Байыр-ооловна Монгуштуң киржилгези база улуг болган дээрзин чаңгыс чер-чурттуглары демдегледип, өөрүп четтиргенин аңаа база илергейлеп турду-лар. Парламентиниң оран-са-вазынга аш-чемни салып, изиг шайны кудуп, кожуун чонун улуг хүндүткел-биле уткан. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы Каң-оол Тимурович Давааның кижизиг сеткилдин,

чонга чоогун, ол ырак-узак черниң бөгүңгү амыдыралын эки билирин ооң чугаазындан дыңнааш, бүзүрэн бис.

Бо ужуражылганы органи-заастаарына Мөңгүн-Тайгада хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Татьяна Иргитовна Демчик улуг рольдуг болган дээрзин айтып-ас арга чок. Кожууннуң Кызылда чурттап чоруур хоочуннарының ат-фамилияларын, кандыг ажыл кылып чораанын, төрзүн булуңунуң сайзыралына кан-дыг үлүг-хуузу киригенин эки билир кижилер, ынчангаш ча-лаары аалчыларның даңзын ол салаа базап санап оргаш тургускан.

Чалап алган хоочуннарын-га кожууннуң удуртукчулары Мөңгүн-Тайга кожууннуң тургус-тунганындан бээр 75 чыл ок-биле байыр чедирип, аңаа турас-кааткан юбилей медальдарны тыпсып, суй-белектерни сунганы дыка-ла өөрүнчүг болган. Ол ме-даль хөректелге чайнай бээрже, ырак-узак булуңувустуң кадыр мээстери, караң четпес хову-лары, одар сынмас сүрүг малы карака чайгаар көстүп, Каргы, Мугур, Мөген-Бүрен хемнерниң эриктеринде чурттап чоруур ажыл-ишчи төрөл чонувустуң аразында чедип келген ышкаш болган бис.

Кызылда чурттап чоруур хоочуннар ол хуралга сөс ап, боттарының бүгү сагыш-сеткили төрзүн черинде дээрзин демде-левишаан, кожууннуң чедииш-киннери дээш өөрүп, чамдык

четпес чүүлдери дээш хомудуп чоруур чугаалап турганнар. Олар боттарының үнелиг санал-оналын аныяк удуртукчулар-га берип, кандыг-бир айтырыг шийтпирлээр херек апар бол-за назы-хар улгады-даа берген болза, дузаны чажам дивес чедирер дээрзин бүзүретеннер. Көдээ ажыл-агый ажылының хоочуну Э.О. Саяаның, партия, совет органнарга ажылдап чо-раан Х.С. Конгарның, хоочун башкы С.Б. Донгактың, мурнунда кожуун чагырыкчызы турган С.Ө. Салчактың болгаш өскелериниң-даа берген саналдарын аныяк удуртукчулар кичээнгейлиг дың-нааннар.

Кыдыындан көөрге онзагай чүве чок-даа ышкаш көстүр, ынчалза-даа улуг күштү, акша-хөреңгини, хөй кижиниң кир-жилгези-биле организаастаар ажылды негээр бо үүлө-херекти кожууннуң удуртукчулары эки күүсеткен. Кижиге кичээнгейниң ужур-дузалы дыка улуг бол-гай, ону олар тергип эки би-лип, «артыңчак-дергинчектиг» келгени ол. Кызылда чурттап чоруур мөңгүн-тайгажыларның сагыш-сеткилинге балалбас исти ол ужуражылга арттырып, чер-чуртунуң чонунга өөрүп четтиришкынниң сөстөрүн дээжизин чугаалаар арганы тургускан.

Чедиишкынниг болуңар, эр-гим мөңгүн-тайгажылар!

Сарыг-оол ДОНГАК,
хоочун башкы,
ужуражылганың киржикчизи.

• Аргыжылга айтыры

ЧАА АЭРОПОРТ: ШЕНЕЛДЕ ЧЕДИИШКИНИГ ЭРТКЕН

“Бөгүн онзагай хүн болду! “Кызыл” аэропортуң само-лет хонар болгаш ужуп үнер 1500 метр хемчээлдиг чаа дилинээниң шенелдезин чорут-тувус. Баштайгы төөгүлүг хонду-руушкунну Красноярскиден ужуп үнгөн дөртөн үш пассажирлиг “NordStar” авиакомпанияның самолету кылган. Хондуруушкун таарымчалыг болгаш эки эрт-кен. Ужудукчуларның чугаалап турары-биле чаа шөлдүң хем-чээли узун болгаш элгиз болган. Ылаңгыя кышкы үеде кандыг-даа кызыгаарлаашкын турбас. Шөлдүң шывы дең дески эки. Дыка-ла өөрүнчүг-дүр! Мурнувус-та ам-даа 1200 метр хемчээлдиг шөлдү чедир кылгаш, аэропорт ажыл-агыйын делегей стандарт-тарына дүүштүрери болур” — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол интернетте бодунуң блогунда бижээн.

Аэропорттуң чаа кылган шө-лүңгө “NordStar” авиакомпания-ның үстүнде адаанышкы само-леду октябрь 11-де 12 шак 15 ми-нута турда кээп хонупкан. “Крас-ноярск — Кызыл” авиарейстиң пассажирлериниң аразына ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Ирина Самойленко база чораан. Ол социал ажылдакчыларның Азия — Оожум океанның бирги Бүгү-делегей чыгышкыга киржип чорааш, Владивостоктан ужуп келгени ол.

Бистиң корр.

А.Т.О. Хемчик-оолга тураскаал.

Тыва Арат Республика 1944 чылдың октябрь 11-де ССРЭ-ниң хүрээленинге эки тура-биле кирерге, октябрьның 13-те РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы-биле Тываны РСФСР-ниң составына Автономнуг область кылдыр хүлээп алган. Оон эгелээш-ле бистиң республикавыс чогуур сайзыралды ап, бөгүнге чедир Россия Федерациязының эң анык республикаларының бирээзи болуп турар.

Тыва Арат Республика тускай күрүне кылдыр тургустунгаш 23 чылдарның иштинде эргелеп-башкаарының болгаш хоойлудурум чогаадырының үнелеп четпес улуг дуржулгазын чедип алган. Ол үеде ТАР-ның 6 Конституциязы хүлээп алдынган.

Ону амыдыралга боттанды-

рарына ол үениң шылгараңгай, мерген угааныг, ыракшыл көрүштүг политиктериниң бирээзинге Ээжим чурттуг бөдүүн араттың оглу Адыг-Түлүш Олдукай оглу Хемчик-оол хамааржып турган.

Яды араттардан үнген, чашкы анык шаанда амыдыралдың бүгү аар-бергезин көргөн Адыг-Түлүш улусчу эрге-чагырганы угаап, чүрээ-биле хүлээп алган. 1928 чылда Хемчик-оол Тыва Арат Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазына ажылдаан. А 1933 чылда ол ТАР-ның Биче Хуралының Президиумунуң Даргазына соңгуткан.

Ол бедик албан-дужаалга А.Т.О. Хемчик-оол 1938 чылдың август төңчүзүнге чедир ажылдааш, хенертен нүгүлдедип, «япон шивишкин, тыва чоннун дайзыны» бооп, политиктиг репрессияга таварышкан. Судтуң шийтпирин езугаар ол боолалдып каан.

ССРЭ-ниң Дээди Судунуң Шүүгү коллегиязының шийтпирин езугаар 1964 чылда Хемчик-оолду бүрүнү-биле агарткан. Тыва чоннун төлөптиг оглу деп ат Адыг-Түлүш Хемчик-оолга эгиттингиге чедир ийи салгал солушкан.

Конституция тургузуушкуну, Тываның күрүне тургузуун быжыглаар дээш, ол хөйну кылган. ТАР-ның 1930 чылдагы Үндэзин Хоойлузун ажылдап кылырынга, ону хүлээп алырынга идепкейлиг киришкен. Тываның эртем-билиг-

лиг кижилериниң бирээзи, Хемчик-оол орус, тыва чоннарның найыралын быжыглаарына, ССРЭ-биле идепкейлиг харылзааны тудуп келген кижилериниң бирээзи.

Тыва чон Хемчик-оолду аажок хүндүлөп чораан. Бедик албан-дужаал ээлээн-даа болза, Хемчик-оол бөдүүн араттарга чоок бооп, олар-биле ужуражыр үени үргүлчү тып ап, чаартып турар амыдыралдың чүгле чедиш-киннерин эвес, а четпестерин база эскерип турган.

Барымдаалыг төөгү материалдарында Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун мындыг чугаазы бар: «Хувискаалывыстың онгу чылы чоруп тур — школалар чок, уруг-дарыгның өөредилгезин

мынчага чедир ламалар чорутпушаан. Тус черниң эргелел аппарадын чүмү-биле эрги дүжүметтер ээлеппен, яды аратты дыңнавайн, үндүр сывырыптар-дыр, а эки кеттинген байны ээлдек хүлээп аар-дыр». Дорту-биле дыка-ла шын чугаалаан аа.

Ол үениң байдалын өскертир дээш, Адыг-Түлүш Хемчик-оол тус черниң бот-эргелел органнарын тургузуп, быжыглаары-биле хөйну кылып, ядылардан үнген эртемниг улусту ынаар соңгудуп, деткип турган.

Адыг-Түлүш Олдукай оглу Хемчик-оолдун ачы-хавыязы ТАР-ның Дээди шаңналы — Республика Ордени-биле демдеглеттинген. Ынчалза-даа оон-даа

бедик үнелел чоннуң аңаа четтирген сактышкыны байн канчаар.

Тыва чоннун ховар оолдарының бирээзи Түлүш Хемчик-оолдун чери Улуг-Хем кожуунуң ракан суурнуң ийи каат чаагай школазының башкачыс чер-чурттуунуң каалын тургускаш, ону шагда мөңгөжиткен. Хайы школазының өөреникчи чаңгыс чер-чурттуг өгбө төрөөн чуртунуң сайы дээш кылып, бүдүрүп чажыл-ижин уламчылап-лар.

Владимир ЧАДЫ
Авторнуң тыртты
чурун

Хайыракан школазының өөреникчилери улуг байырлалдарда ол тураскаалдың чанынга чыскаалыпкаш, ооң баарына бириг чөчөктерин салыр чаңчылдыглар.

• Дүвүренчиг байдал

БРУЦЕЛЛЕЗТАН КИЖИЛЕР БАЗА ААРЫП ТУРАР

Бистиң республикавыс мал, чер ажил-агыйлыг болганда, чоннун мал-маганы сөөлгү чылдарда өзүп көвүдөп турары өөрүнчүг болбас аргажок. Ындыг-даа болза чамдык кижилер азырап турар мал-маганын үе-шаанда мал эмчилеринге хына-дып, мал аарыгларына удур тарыышкын эртпейн турарындан, халдавырлыг бруцеллез аарыы нептереп турар. Республикада дүвүренчиг байдал кандыг чылдагаан-биле тургустунуп турарыл дээрге, аарыг малдың судун ижип, ээдин чигеш бруцеллез аарыындан кижилер хөйү-биле аарып турар апарганы бистерни, мал эмчилерин дүвүредип турар.

Халдавырлыг бруцеллез аарыының дугайында солун-сеткүүлдерге чырыдып бижип, сагындырып турза-даа, мал азырап турар өг-бүлелер солун-сеткүүл номчуvas, кичээнге чогу ындыг бе, азы бо аарыгны улуг-ла херекке албайн турары ындыг бе, мал-маганын өлүргөш азы диригге-даа садар дээн болза, мал эмчилеринге келгеш №1 майык езугаар эмчи шынзылгазын кылдырып алырын утуп турары хомуданчыг. Малдың кадының дугайында шынзылга бижи чокка мал ээлери-биле садыглашкан түңнелинде, азы аарыг малдың ээдин чонга садып саарган түңнелинде мал аарыы тарап, нептереп турар.

№1 майык езугаар мал эмчизиниң шынзылгазын кылдырып алыры берге эвес. Малдың ханын алгаш лабораторияга хынаан соонда, бо шынзылганы кылып бээр. Черле ынчаш малдыг кижилерге бо майык езугаар шынзылга турарга эки. Ында коданда каш мал барын чүзүн аайы-биле айыткаш, кайы мал кандыг аарыгларга удур хыналданы эртип, тарыышкын

(вакцинация) ап турганын шуптузун демдегледип каан болур. Ынчангаш кандыг-даа малдың ыңай-бээр шимчээшкинин кылып тургаш (садып саарып азы дөргүл-төрелдеринге, ажитөлүнгө азырап алыры-биле үзүп берип тургаш), №1 майык езугаар эмчи шынзылгазын албан кады берип каар болза эки. Чүге дээрге, малды алган улус чурттап турар чериниң аайы-биле мал эмчизинге баргаш демдегледип, учетка туруп алыр апаар болгай.

База катап сагындырып каайн, №1 майык езугаар эмчи шынзылгазында малды кажан хынатканын, кандыг аарыгларга удур тарыышкын (вакцинация) эртип турганын шуптузун бижип каан болур. Мындыг шынзылгалыг малдарны аарыг берген таварылгада эмнээри чик болур. Чижээлээрге, бруцеллез аарыына удур тарылганы кылган деп бижи каан болза, ол малдың ханын хынавайн улаштыр эмнеп чоруй баар. А бир эвес №1 майык езугаар шынзылгазы чок болза, тарылга (вакцинация) та кылган, та кылбаан мал, бил-

динмес. Ынчангаш ол малдың ханын ап, хынаар апаар. Бир эвес ол малды бруцеллезка удур тарып каан болза, база катап хынаан түңнелинде аарыг кадар (положительная) реакция бооп илереттинер. Чүге дээрге камгалал кылдыр ол малдың организмине сала күш чок эвээш дириг микробтарны салганы ол бооп турар. Ону вакцина штаммы (вакциный штамм) дээр, а мал черле аарыг турган болза, хову штаммы (полевой штамм) деп адаар. Бо таварылгада бо ийи штаммны ылгаары лабораторияларга берге апаар. Ынчангаш кадык мал аарыг кылдыр-даа билдинип кээп болур. Ооң түңнелинде кадык малды бруцеллез аарыг дээш узуткап чок кылып кааптар таварылгалар турган. Бо дугайында чонга тайылбырлап чедирери кончуг берге, чүге дээрге мал эмчилериниң сагындырыын херекке албас. А кажан бруцеллезтан аараан таварылгада, аарыг кижини кадык кылдыр эмнээри шуут болдунмас. Бо аарыгны чүгле «удудуп» (изоляциялап каап болур). Ынчангаш мал-маган ээлери азырап өстүрүп турары малын эки ажаап карактап, арыс-илиг черге тургузуп, мал эмчизинге шинчидип ап турар болза, ынчан мал кадык-шырак өзер. Кадык малдың суду-даа элбек, эът-кежи-даа чаагай эки болур.

Василий САНДҮҮ,
Чаа-Хөл кожуунуң
мал эмчизи.

• Үүлгедиг болгаш

САВАДА ГАШИШТИҢ ААР ҮҮЛЕЗИ

Гашишти хоойлуга чөрүштүр саткан эр кижини дөрт чылга шийткен.

Иван Косов деп хамааты 2015 чылдың август айда ниити деңзизи 185,4 грамм болур гашиштиң 64 бөлүүн белеткеп алган. Наркотиктиг ол бүдүмелди шил савага суккаш, черге хөөп каан. Ону садыптар кижини ооң соонда дилеп эгелээн. Ындыг кижини тыпты бээр-ге, ол-ла чылдың сентябрьда ол «эртинезин» уштуп алгаш, Каа-Хем кожуунуң Суг-Бажы суурда бодунуң бажыңына эккеп, кадагалаан. Даартазында ону садып алыр дээн кижиге чедирер.

Шынап-ла сентябрь 16-да бодунуң машиназынга ол гашишти салгаш, Кызыл хоорайның Каменистая кудумчузунга чедип келген. Ону садып алыр дээн кижиниң машиназынче солуй олургаш, 64 кезек кылдыр белеткеп каан «бараанын» уштуп

берген.

«Садып алыкчы» РФ-ти котик аймаан садып сай турарына контроль та биле федералдыг алба Тыва Республикада эргеле ажилдакчызы болган. Косов эрткен чылын бүдүрген дукциязын ол-ла черин ыргаш, деңзизин тодары чогуур черге дужааган.

Кызылдың хоорай су херекти сайгарып турган гедир чамдык байдалдарны өөренип көргөн. Косовтиң КК-зиниң 228.1 чүүл кезээниң «г» пунктузу-биле руудаткаш, РФ-тиң КК-зиниң чүүлүнүң негелделерин лааш, көрдүнгенинден чийди шийткен. Шах ынчаа котик садыкчызы ниитизин чыл 6 айда шыңгы чуруму чазаар колонияга херзэн эрт

Аяна ОО

Кызыл хоорайның прокурорунуң дузалак

МАШИНАГА ОРНААР ДЭЭШ

Гашишти автомашинага орнап аар дээн күзел 10 чылга чедирген.

2013 чылдың июнь 1-де Чотга Ачыты машинага орнап алыр дээш улуг хемчээлдиг наркотик аймаан наркотик-биле холбаштыр кеземче херзэнге онаашкан таныыры херзэжен кижиден 60 кезек наркотик аймаан 60 муң рубль-биле садып алган.

Бодунуң ол үүлгедииниң айылдыын эки билип турза-даа, Ачытының машина эди-

лексээн күзелинге чагы кылган үүлгедии эчизини пээн. Кызылдың хоорай су РФ-тиң КК-зиниң 228 чүүл кезээниң «г» пунктузу-биле котиктиг бүдүмелдерни хөк чөрүштүр сатканы дээш) даткаш, 10 чылга хостал казып шийткен. Ол шийт шыңгы чурумунг эдил колонияга эрттирер.

Алена ДАЖИН
Кызыл хоора

прокурорунуң дузалак

● «Шынның сылдызы» мөөрей

ДУҢМАМНЫ КӨРГЕШ...

(Очерк)

Светлана Афанасьевна, Опанас Хурбаевич Ондарлар.

Мен миннип келиримге, Улаан-Баянның Шык-Адаа деп черге, чайын ачаларывыстың өглері кожа чыдар. Хемчик чанывыста болурга, бис ооң адырыктарына эштип, ойнап өскөн бис. Ынчаарда Хемчике-даа, а ооң адырыктарындаа улуг-биче балыктарның хөйүн кижі кайгаар, кастар, өдүрөктөр, аңгырлар болгаш дуруяалар, шиленнер бөлүк-бөлүк чоруурун кижі магадап көөр чүве. Бистиң аалдардан оларны өлүрер аңчылар чок турган. Бистер, бойдус биле кижилер, тудуш найралдыг ыш-каш болганын эскергенивисти утпаан мен. Опанас-биле кежээ өглеривистиң бызааларын чөлелерге баглап, хойларывысты кадарып чоргулаар бис. Кежээниң-не молдургаларны туткаш, өдөккө мунар кылдыр өөредип алгаш, хой кадарып мунуп турдувус.

Бистиң харывысты ада-иелеривис чугаалажып тура, бирээзи мени Опастан алды ай улуг сен дээр. А сен кыжын кыштага төрүттүнгөн сен, а Опанас чайын чайлагга төрүттүнгөн-не болгай деп турар. Бис чүнү-даа билбес, кайгап тургулаар бис.

Чүвениң мындыг маргылдаалыг болуп турары — ол үеде Тывага чаа төрүттүнгөн чаш кижилерниң төрүттүнгөнінің херечилелдерин өйүндө бижип бербейн турганы.

Тывага улуг-биче кижилерниң төрүттүнгөн херечилелдерин, кажан ТАР-ның ССРЭ-ге каттышкан соонда, 1945 чылдан эгелеп доозазына кылып бергеш, ам-на чаштарны ай, чыл санында документизин кылып бээр апарган болгай.

Ооң ужурунда боор, мээң харым Опастан бир хар улуг апарган чораан, мен, акызы болганым ол. Опанас Хурбаевич 1935 чылда Ийме суурга төрүттүнгөн. Бистиң аравыста бир харның ылгалындан мен онзагай чүве көрбээн мен. Бөгүн бистиң кайывыс-даа сезен ажыг харлыг, кады чурттап келдивис. «Халышкылар ынаа, хая-даштан артык» деп улустуң чугаалажырын дыңнап чордувус.

Кижилер улгады бээр, чамдык кижилерни «Көрбээн чүвези чок...» деп чугаалай бээр болгай. Ол шын. Бистиң үевисте Ийме-даа чаа чүүлдер бар апарган. Суур болур дээн черге, баштай чаа школаны туткан. Көшкүн чоннуң ажы-төлү өөренип эгелээ. Баштай бистиң акылары-

выс, угбаларывыс школаның 4 класын доозуп, билиглерже чүткүлдү чедип ап турган. Оларга чергелештир кырган кижилер чайлаг школаларына өөренип, солуннарны номчуп, саазына бижип, адын салыптар апарган.

Иймеге 8 чыл школазы ажыттыган. О.Х. Ондар ол школаны эки дооскаш, Чадаана хоорайның № 1 ортумак школазына өөренип киргеш, ону 1956 чылда макталдыг дооскан. Ол-ла чылын Красноярскиниң эмчи академиязынче өөренип киргеш, 1962 чылда шылгалдаларны чедишкенин дужаагаш, эмчи дипломун алган.

Опанас Хурбаевич школага-даа, академияга-даа өөренип тургаш, хол бөмбүү ойнаарына ынак, идепкейлиг, мергежээн кижі. Школага ГТО нормазын тергип эки дужааган. «Даанганда берге чок...» деп чоннуң чугаазында ышкаш, аныяк эмчи күш-шыдал, билиг талазы-биле чедишкен, кандыг-даа ажылдан чалданмайн ажылдап кирипкен.

Тыва Республиканың кадык-камгалап сайды Опанас Хурбаевичини Эрзин кожуунуң кол эмчизинге томуйлаан. Ол ону күзелдиг-биле хүлээп алгаш: «Ам мен эмчи кижі-дир мен, кижилерни эмнеп, амы-тынын алыры эң харыс-салгалыг, берге ажыл» — деп, базым санында бодап чоруур.

Баштай ол, Эрзинни билбес кижі, эмнелгезин кезий кылаштап көргөн. Эмнелгениң чамдык бажыңнары эргижирээн, бичии-бичии бажыңнар болган. Эмчилерниң ажылдаарына поликлиника дузалаар болгай деп бодап алгаш, бир бажыңны поликлиника кылдыр улгаттырар ажылды, тудугжулар-биле дугурушкаш, эмчи боду организа-застап эгелээ. Үр болбаанда, поликлиниканы ажылгалга кириген. Ында янзы-бүрү аарыглар шинчир 9 кабинеттер болгаш рентген өрээли база ажылдай берген.

Кожуун төвү Эрзин суурга келир үеде үлегерлиг эмнелге ажыттынар болзун дээн күзелин О. Ондар боттандырып, бир дугаарында эмнелгениң төлөвилел-смета документизин кылдырып эгелээ. Сөөлүндө каш чылдар эрткенде, ол төлөвилел эзугаар чаа эмнелге Эрзинге туттунган.

Опанас Хурбаевич эмчилерниң коллективин чаңгыс аай кылдыр көдүрүп, чоннуң кады дээш, ак сеткилдиг ажылдап

турарын анализтеп, караа-биле көрүп, бүзүрөп турган. Ол эртеңиң-не эмнелгеде чыдар аарыг улусту эмнеп турар эмчи-биле кезий чоруп тургаш, чугаалажырга, аарыг улус ооң билбези моол дылга чугаалажыр болган. Аарыг улус-биле ажыт-чажыт чокка чугаалажыр дээш, моол дылды эки билер очулдурукчу тып алгаш ажылдап турган. Аарыг кижилерниң байдалын билип ап, чугаалажып, сегип, сегивейн турарын билип алыры аңаа кончуг чугула болган. Чамдыкта эмнелгеде моол дылды билер эмчилерни үнелеп, оларны таварыштыр аарыг кижилерниң аарыын то-дарадып алыр апарган.

Эрзинниң эмнелгезинге ийи чыл ажылдап чорда, ону Москваның № 2 Пирогов аттыг институтунуң клиниктиг ординатуразынче өөредип чоруткан. Ол өөредилгезин 1966 чылда чедишкенин дооскан. Оон келирге ону Чаа-Хөл кожуун эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызына ажылдадып каан. 1968 чылда ол-ла эмнелгениң кол эмчизинге томуйлаткан.

Эмчи бодап турарга, кылыр ажылдар хөй, ону өйүндө эки кылбас болза, эмчилерге, чонга багай салдарлыг болурун билип турган. Ынчангаш кол эмчи бодунуң сорукутуун салбайн, боданып, бүгү болдуна бээр аргаларны дилеп эгелээ.

Ол үеде Чаа-Хөл эмнелгезинге келирге, божудулга бажыңы чок болган. «Божудулга бажыңы чокта эмчилер канчап херээжен чон-биле ажылдаарыл?» деп, ол боданган. Кадык камгалап яамызының деткимчези-биле ийи өрээл бажыңны 8 кижі чыдар оруннуг божудулга бажыңы кылдыр эде кылдырткан. Ооң чонга ажыктыын кым-даа билер. Опанас эмчи херээжен чон болгаш чаштарга сагыш салбас болза, өзүлдере берге деп билгени ол.

Электри чыры хат, үерге таварышкаш, өжүп каар болза, эмнелге берге байдалга таваржырын бодап келгеш, ооң уйгузу келбес турган. Ынчангаш эмнелге боттуң тускай электро-станциязын тургузары чугула апарган. Ону инженер-биле дугуржуп тургаш, планга кирип, электро-станцияны кылдырткан.

Чаа-Хөл суурдан элээн ырак Шаңчы деп суур бар. Чаа тургустунуп, сайзырап оор суурнуң чону эмнелге чогуңдан, кожуун төвүнче эмчилээр улус болган. Ол суурнуң чонунуң берге байдалын билгеш, суму чери-биле бажыңны тыпкаш, фельдшер-акушер салбырын ажыткаш, эмчини томуйлааш, ажылчын-нарны четчелеп берген.

Чаа-Хөл кожуунга дөрт чыл ажылдап чорда, 1970 чылдың чазын, бир хүн ону Анчимаа Хертек Амырбитовна: «Опанас Хурбаевич, дораан Кызылга чедип кел, херек бар апарды, мээң кабинетимге келир сен» — деп, дыңнаткан.

Алдын-оол ОНДАР.

Кызыл хоорай.

Фото-чурукту хуу архивтен алган.

(Уланчылыг).

НОМГА ҮНЕЛЭЛ

«Болчаг шагы» деп теледамчыдылганың тургузукчузу Орлан Дамба-Хуурактың «Болчаг шагында» бодамдарым» деп чаа номун дыка-ла сонугуруп номчудум. Кайгамчык солун номунда автор төрөөн чуртун, төрөл чонун алгамактаан, чогаалдарында чоргаарал, ынакшыл, бүзүрөл сиңген ханы бодамдарлыг.

Орлан Дайынчыевичиниң ада-иези кайызы-даа башкылар чораан. Оларны таныыр, билер мен. Чаңгыс кожуунга чурттап, кады хурадалап, семинарлап-даа турдувус. Ачазы Дайынчы Түлүшович, авазы Тамара Белек-ооловна хоочун, улуг ат-алдарлыг башкылар-ла болгай. Оларның тун оглу тулган эки эртем-билигиг, угааныг, чараш, чогаалчы, артында-ла артист болган. Ындыг оолду чырык черге бодараткаш, өстүрүп, өөредип, эртем-билиг-биле чепсеглеп, чалгынналдыргаш, хостуг ужал эзир куш дег уждуп салганы дээш, эргим башкыларым, дуңмаларымга мөгейдим.

Орлан Дайынчыевичиниң «Авай» деп шүлүүн номчааш, акшый берген эне бодум элээн бодандым-даа. «Эки кылган ажыл, элпеп читпес алдар» дижир, бо башкыларның эки кылган ажылы, эки кижизидилгези онзаланыр-дыр. Ооң эртем-билиин, ат-алдарын бо үнгөн номунуң төнчүзүндө алдын үжүктөр-биле парлап бижээ.

Мен бо аныяк артистиң хөгжүм-шии театрының сценазына хөй-хөй рольдарга ойнап чораанын онзазынып, магадаар мен. Бо номну номчаан номчукчулар артист оолдун салымнын, сайзыраңгайын сонугураан-на боор.

Эртем-билиг, чедишкенин
Эңдере-дир санаттынмас.
Ат-алдар, шаңнал-мактал
Аптарада долу-ла боор.

Кандыг кончуг чогаалчы боор,
Катап-катап номчуксаам кээр.
Кайда-чүдө, чүү-даа артпаан,
Каптагайны эргээш келген.

Дендиги-ле-дир — чогаалдары,
Делегейни дээскинген-дир.
Бодап дээрге бодап-ла-дыр,
Борбак баш болгаш
шыдаар-ла-дыр.

Аныяк, чараш артист оолдун
Ажы-төлүн, алган эжин
билип алза.
Аалынга барып, кирип,
Аяк шайын ишкен болза.

Орлан Дамба-Хуурактың
шүлүү-биле одуругларымны доос-
тум.

Амыдырал копказынга аза
бергеш,
Авамның сээң чагыг сөзүн
сактып келдим.
Тенек чорааш, дыңнавааным,
сээдеминни,
Тейлеп орташ миннип ор мен,
күжүр авай.

Үстүндө авазына чогааткан
шүлүүнүң уткалыын көрүнерем.
Ада-иениң мурнунга бурузун
миннип чоруур төл кажан-даа час-
пас, шын орукта.

Чылбак МОНГУШ,
күш-ажылдың хоочуну,
РФ-тиң Ниити өөредилгениң
хүндүлүг ажылдакчызы.

Сүт-Хөл кожуун,
Алдан-Маадыр суур.

«ШЫННЫ» почтазындан

● Хоочуннар — аравыста

ТУЛГАН ТУДУГЖУ ЭЖИВИС

Бистер, чаңгыс классчылар, Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыгның 2 дугаар он бир чыл школазының 1966 чылдың доозукчулары эживис Маадыр-оол Аңгыр-оолович Кыргыздың дугайында бижикседивис. Бо чылын ол үш дакпыр юбилейни демдеглээн. Ол дээрге: ТАР-ның 95 чыл ою, школа дооскандан 50 чыл болганы база бодунуң 70 харлааны.

Чашкы үвистиң эрги хоорайы — Шагонар, ынчан ону шупту ынчаар адаар турган, төрөөн школавис биске эргим, чоок, кажан-даа уттундурбас. Сагыш ышкаш болган болза, орук ара чалыы үвист таварышса, оода чаңгыс катап бир көрүп, ужурашса...

Чоокта чаа бистер, чаңгыс классчылар, ийи дакпыр юбилейге киржир ааскежиктиг болдувус. Ол дээрге эживис Маадырның 70 харлааны база школа доосканывыстан бээр 50 чылывыс. Ийи дакпыр юбилейлиг кезеж-даа кончуг-ла онзагай солун, хөглүг кылдыр эрткени бистиң сагыштыкка уттундурбас кылдыр арткан. Үр чылдарда көрүшпээн, 67-70 хар-назылыг, баштарының дүгү агара берген, арыннарында мерген угаанның сыгытлары турупкан чаңгысклассчылар ужуражып, хөөрежи, ойнап-хөгледивис-даа. Школачы чылдарывысче аян-чорукту кылып, чурук альбомнарын көрүп, сактышкынын чалгынынга ушкашып-каш, чашкы үвистиң оранынче ушкаш келдивис.

Маадыр-оол Аңгыр-оолович Кыргыз бистиң 11 «а» класывыстың даргазы, школаның болгаш районнуң лыжага тулган чемпиону турду. Ол черле спортка дыка сундулуг киж, шыдыраа база ойнаар, бүгү-талазы-биле сайзыраңгай, экииргек, дузааргак. Школа дооскан соонда Красноярскиниң политехниктиг институтунуң тудуг инженериниң факультетинге өөрени берген, ону чедиш-кинниг дооскаш, төрөөн Улуг-Хеминге ажилдаары-биле чедип келген. Ооң күш-ажылчы эге базымы Шагаан-Арыгның КМК-зынга бызаңчы ажилындан эгелзэн, ынчангаш ол тудугнуң бүгү оруктарын эрткен. Кызымаккай, шудургу күш-ажылы-биле коллективиниң, чаңгыс чер-чурттугларының бүзүрелин, хүндүткелин чаалап алган. Чон ону удаа-дараа хоорай, район Советиниң депутадынга соңгуп ап турган. Чоорту Маадыр-оол

Кыргыз удуртукчу ажилдарже депшип ажилдай бергени дээрге-ле, ооң шилип алганы мергежилинге бердингени, кижилер-биле ажилдап билири, төрөөн Тываның хөгжүлдө-сайзыралы дээш сагыш салышкыны-дыр. БАЛКЭ Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретарына, оон улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүсекчи комитетиниң даргазының оралакчызынга ажилдааш, чоорту Кызыл хоорайже депшип ажилдаан. Партияның Кызыл хооркомунуң ийиги секретарына, ооң соонда СЭКП Тыва обкомунуң инструктору болуп ажилдаан.

1980 чылдарда Маадыр Аңгыр-оолович «Тывасовхозтудуг» каттыжышкынының эргелекчининге, оон «Тываагро-промспецмонтаж» трестин директорунга үр чылдарда ажилдап, Тываның тудуг сайзыралына улуг үлүг-хуузу кирип, билиин, энергиязын харам чокка берип чоруур кайгамчык талантылыг кижилериниң бирээзи. Ооң удуртулгасы-биле Тываның дыка хөй совхозтарына, көдээ ишчилерге социал, культура тудуглары хөй-биле туттунган. Чижээ, Эрзин, Нарын, Баян-Кол, Владимировка, Самагалдай суурларга 720 олуттуг школалар, сумуларда ийи аал чурттаар чуртталга бажыңнары дээш оон-даа өске.

Эрги Шагаан-Арыгны чаа Шагаан-Арыг хоорайже көжүрүп, ону ССРЭ-ниң өске хоорайларындан келген тудуг бригадалары-биле бир демниг кады тудуп кылышкан. Дараазында чылдарда М.А. Кыргыз «Тыва тудуг» трестин кол инженеринге, оон соонда директорунга ажилдай берген. Күчүлүг ССРЭ дүшкенде, Маадыр-оол Аңгыр-ооловичиниң удуртуп-башкарып турганы «Тыва тудуг» трест ооң билдирлиг удуртулгасының ачызында ажилын уламчылап арткан. Күш-ажылдың маадыры ол-дур. Эживиске чоргаарланып чор бис. Кончуг берге нарын үени ол шыдажып эртип, бергерге торулбайн, тудуг ажилын улаштыр сайзыраткан.

Бодунуң хуу амыдыралына база аар-берге үелер турган, өг-бүлезин ажыг-шүжүг, кара сагыштыг өлүм оюп эртпээн. Ол эзирлер дег, ийи аныяк-чалыы, дээди эртемниг чараш оолдарын чидирип, хай-халапка таварышкан. Ооң өг-бүлези, коллективи, эш-өөрү, дөргүл-төрелдери ону чааскаанзыратпаан, улуг деткимче-

ни берип, кады бир демниг болган. Бо кончуг бергелерни чонунуң ачызында шыдажып эртип, ажилынче шымныгып кирген.

Маадыр-езулуг ада, эр кижидир, оон удуртканы тудуг прези Кызыл хоорайда 85 аал чурттаар Каа-Хем кудумчузу, 90-да хоочуннарда чуртталга бажыңы, Калинин, 1 «г», 45 аал чурттаар башкылар бажыңы, «Тываның 5 чыл ою» стадион, уругларның Р.Д. Кенденбиле аттыг уран чүүлдүң школа-интернады, Кызылдың 5 дугаар школа-гимназиязының эге класстар школазы дээш өске-даа тудуг объектилерин хөй-биле туттурганын чон утпаан, сактып чоруур.

Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле, М.А. Кыргыздың бот-идепкейи-биле 2007 чылдың декабрь 27-де «Тыва Республиканың тудугчулар эвилели» регионалдыг каттыжышкынын адыры тургустунган. Ооң баштайгы президентизи — Маадыр-оол Кыргыз. Тываның тудуг-суурун сайзырадып, тудугжу мергежилиниң алдар-хүндүзүн бедидип быжыглаар дээш М.А. Кыргыз хөй ажилды кылган. Ону 2009 чылдың апрель 28-те Москваже Россияның тудугчулар эвилелиниң сески съездинче делегат кылдыр баштаар чери чоруткан.

Тыва Республиканың социал-экономиктиг сайзыралына кириген ачы-хавыязы дээш М.А. Кыргызка «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывыскаан. Россияның тудугчулар эвилелиниң Хүндүлөп бижии, РФ-тиң Чазааның Диплому болгаш өске-даа хөй-хөй шаңналдарның эдилекчизи, ол ам-даа ажилдавышаан — «Тыва тудуг» компанияның чингине директору.

Маадыр-оол Аңгыр-оолович беш ажы-төлдүң ачазы, 20 ажыг уйнуктарның ынак кырган-ачазы. Өөнүң ишти, үндүрүг инспекциязының хоочуну, кызыл суглуг Баян-Кол чурттуг Светлана Викторова, ооң ынак эжи, чөлеңгиижи, даяныкчызы. Бо өг-бүлеге аас-кежикти, улуг-улуг чедишкиннерни күзевышаан, баштак шүлүкчүгешти эживиске тураскааттывыс: Кызыл суглуг Баян-Колдун Кыргыз Маадыр күдээзи-дир. Кызыл чаактыг Светаның Кыргыз Маадыр душтуу ол-дур.

Серенмаа ШОЙДУН,
чаңгыс классчыларының мурнундан.

ЭРТЕ КЕЛБЕ, КЫРЫЫР НАЗЫ

Бай-Даг суурда чурттап чоруур, 70 ашкан, хүндүлүг дыштан хоочун эш-өөрүмге улуг назылыгына демдеглээн бо октябрь айда хөй-ле чакаң-кадык, аас-кежиктиг, ажы-төлдери зыңга өөрүшкү-маңнайлыг чурттаары ор мен. Бистиң эш-өөр чажыттарывыс: келген болгай бис, ынчангаш бо сактымны бижий бердим.

Эш-өөрлеривис аразындан Дадар Мовна хөй ажы-төлдүг Маадыр-ие. Хер Максим Эренчинер, С. Каң-оол чолос колхоз-совхоз ажылынга улуг үлүг-хуу геннер. Галина Чамзыевна суму-даа да хөй-ниитиниң ажилына идепкейлиг. Шавай Аракчаевна, Ямаа-Саар Бер хөй малды өстүрген, эрес-кежээ мал Казак Шарапович хоочун чолосачы, Пар Сайын-Белекович зоотехник.

Бо эш-өөрлеримниң киж бирүзүмү агыйын, эртип келген амыдыралыны санап тоожулап бижири болза, бүдүн дептер апаар. Оларның назы-хары улга берген болза, хөй ажы-төлүмге, уйнукт дөмөк-дузанын кадып, дузалал ажы йындан салдынмайн чоруурлар. Ажы-төүлөгери аддалар, иелер болбушаа чуртунуң сайзыралы дээш, чонунуң муажык-дузалыг ажилды кылып кааннар.

Хүн бүрүнүң амыдырал-чуртталгасы эвес, чамдык үелерде кадыг-чиди-би ней-даа бээр, киж бирүзү кандыг чүнү дээр. Мээң бо эштерим чуртталганың берге байдалдарын шыдажып эртип, ботап туруп келгеш, дадыгып ап, ажы-төл бурунгаар чүткүп, амыдыралын улам чоруурлар. Ынчангаш адын адап биж эш-өөрүмге дараазында одуругларны кааттым.

Шылап, ыстаан сөөк-даяк
Шыдандырап аргажок-тур.
Кыраан назын аалчы бооп,
Кажан чедип, эрте келдиң?
Өзер назын шагда төнгөн,
Өөрүшкүвүс эвээжээн бол,
Өрү хүнче өөрүп көрүп,
Өпейлерге чөлеңгииш боол.
Кырыыр боттун назынында
Кылыр ижим ам-даа төнмээн,
Дөмөк-дуза болуп чоруул,
Эрте келбе, кырыыр назын.

Б. ӨП

хоочун бай
Бай-Даг

● Төрөөн булуңумнуң тывызыы

СОЛУН АРЫКЧЫГАШТАР

Мен ол хүн Хемчик хемде суглаар көвүрүгден балыктап баттым. Шашпаал даглары биле Хемчик хемниң кызаалажы берген черинде, оң талакы эринде чадаг орук-биле бадып оргаш, шаандакы шагның арыкчыгажын көрүп кагдым. Ийи кыдын чалдап турган борбак даштарның сирти көстүр-көзүлбес чыдар болду. Чамдык черлерде арыкчыгаштар чер кыры-биле дескилежип калган, турнугуушкун бооп каапкан. Ол арыкчыгаш биле Шашпаал дагларының соңгу эдээнде мазурлар аразында бичии ак шөлдери тараа тарыыр дээш суггарып турган чорду.

Бичии арыкчыгашты Хемчик хемниң оң талакы эринден дорт казып үндүргөн. Бо хүнде Хемчик хем савазын ажырап дээр болза, ол бичии арыкчыгаштан суг үнери болдунмас. Улустуң шагдан тура хая чугун чалбарып ап турган чуктук хаяның адаа дужундан база ийи бичии арыкчыгаштарны тып алдым. Чуктук хая дээрге, Хемчик хемниң солагай талакы эринде барыын

Саян дааның мурнуу эдээнде турар куйлуг хая.

Бо хүнде Хемчик хемниң ийиги савазы, оң, солагай талааларында эриктери кончуг эки көстүп чыдар. Ынчаарга Хемчик хемниң оң талакы ийиги эринде үш арыкчыгаштарның бар болганының бадыткап турары болза, Хемчик хемниң солагай талазында эриин дургаар барыын Саян дагларының бир адыр шөйлүп баткан Шындазын хем биле Хемчик хемниң белдиринге чедир.

Барыын Саян дагларының мурнуу ийинде бедик Кара-Чода деп чалым хая бар. Ол хаяның солагай талакы кастыына хүн үнер талазынга аажок улуг черлик Кара-Чода деп чараш киж чурттап чораан чүве-дир. Кара-Чода Хемчик ары тыптып келгенде, Хемчик хем ийиги савазындан хосталы бергенде чурттап чораан. Үш арыкчыгаштарга, Кара-Чодага кылган шинчилелдерим чер кырының чажыттары-дыр.

Кайгал-оол МАҢНАЙ.
Бай-Тайга кожуун. Бай-Тал суур.

● Өөрүп четтиришкениң сөст

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЫШКЫН

Хову-Аксының кырганнар болгаш инвалиттер бажыңындан Н.Н. Кыргыз-биле «Серебрянка» санаторийге кадывыс быжыктырып дыштандывыс. Санаторийниң иштинче кирип кээривиске арыг-силини-даа аажок, арта-ла тайга тооруунуң чаагай чыды чытталыр. Терапевт эмчи Силимаа Сергеевна бисти эвилең-ээлдек, чазык-чаагай хүлээп алды.

Санаторийге электри, малгаш күжү-биле, аңгы-аңгы ванналар, душтар, мага-бот нугуушкуну, пеш, дус, оожум хөгжүм дыштанылга, тренажерлар өрээлдеринге, «Нуга-бест», «Магнитотурбатрон» деп чаа аппаратуралар-биле эмнээшкениннерни ап турдум. Ол дээрге, чоокта чаа бистиң катап соңгуп алганывыс, езулуг-ла чону дээш ажилдап чоруур оглувус, дуңмавыс Тываның Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун ачызы дээр болза, частырыг болбас. Чоннуң, ылаңгыя хоочуннарның, инвалиттерниң кадыкшылын быжыглаары-биле санаторийниң бурунгаар хөгжүлдөзи дээш Тываның Чазаа дыка эки деткимчени көргүзүп турар-дыр.

«Серебрянканың» арга-дуржулгалыг эмчилери, эмчи сестралары, санитаркалары ажылынга кызымаккай, хоочуннар-биле эвилең-

ээлдек чугаалажыр, холу чемзиг повараар кылган аш-чеми аажок чаагай, хоолуус.

Орлан Хертектиң эртенги сула чээшкениннерни кылдыртканының соо эмчилериниң хүлээп алышкыныныч турдувус. Мээң эмчим Силимаа Сергеевны улушту эмнээринден аңгыда лева беседаларны солун кылдыр эрттирип турар. Сардана Борбак-оол пятница санында соо хөглүг кезээлери организастап, сентябрда Тыва АССР-ниң культуразының алдар ажилдакчызы, тыва ши артизи, режисс драматург, чогаалчы Клара Чамыяны эрттирди. Тываның билдингир кижилериниң бирээзи-биле таныжып, ооң бижээни холга тудуп номчааным меңээ улуг ааска болду.

Ынчангаштың «Серебрянкада» бурун эмчилеривиске, найыралдыг коллектив чымыштыг ажил-ижинге чедишкенин аас-кежикти, кадыкшылды, күзелдери де бүдүп, боттанып, оруу кезээде ак болуп йөрээдим.

Зоя ДОЛАН
Хову-Аксы

СИРИЯДА ОРУС КЫСТАР

• Парлалга арыннарындан

«Шын» солунун чамдык номчукчулары Сирияда амыдырал дугайында таныштырарын дилеп турарлар. Аңаа харыылаары-биле «URA.Ru» медээлер албанының корреспондентизи Андрей Гусельниковтун интервьюзун очулдуруп парладывыс.

Сирийлер дашкаар үнеринден кор-
тар, чүгле Урал чурттуг кайгал кыс-
күдүмчүе үнүп, өгленир оолдарын
чолдак юбкалар кедипкен халчыл
арлар. Ында болуп турар дайынның
далдарында олар канчаар чурттап ту-
рун. Челябинскиден чоруткаш ында 13
чурттап турар **Юлия Альбакри** меңээ
калп берди.

Коруттунган Ислам күрүнезин (ИГИЛДИ)
с ужура чүүлдүң бомбалап турарының
айында медээлер хуннүң дыңналып
ар. Сирияда россияжилерниң канчаар
тап турарын билир улус ховар, олар
он-он муң. Юлия дээрге Зефир деп
ирий эмчи-биле өг-бүлө туткан
дур. Чоокта чаа ада-иезиниң аалын-
ту Ричардты ап алгаш кээп чораан,
дораан-на дайынга алыскан чуртунче
берген. Дамаскиде амыдырал кан-
ап, шериг чөрүлдээзиниң дугайында
тар чүнү бодап турарыл, оларга чүге
реп болбазыл, ИГИЛДИң дайынчыла-
рустарны шаажылай бээр деп коргар
арабтарның кадайлары чүге чолдак
лар кедер апарганыл дээрзин Юлия
акри меңээ тодаргай чугаалап берген.
ирияга ИГИЛ-биле (Россияда хорут-
ни террорисчи организация) дайын
эриниң мурнунда ол чуртка 30 муң
орустар чурттап турган. Оларның
езии араб ашактар алган кыстар.
нда Сирияга амыдырал тодуг-догаа,
юлгаш сагыш чоаар чүве чок турган
олар сактып чугаалаарлар. Дайын
соонда амыдырал өскерилген.
Юлия Альбакрини ында 13 чыл чурт-
турар деп үстүндө чугаалаан бис.
ирийн Уралга келгеш, ада-иезиниң
та чурттап, Урал хемге эжиндирип
а. Чамдык орус кыстар уругларын
че эккеп шыдавайн турда, Юлия
иле кады кээп чораан. Күзүн кады
ергенер.

Дайын эгелей бээрге Россияже, Ев-
е моон дыка хөй кижилер көжүп чорут-
деп, Альбакри чугаалады. — Чеже
г-бүлелер бузулган чүве ийик.

**Дайын болуп турар чуртче чүге
пгениңер ол?**

Аалымче, өг-бүлөмче чанып келге-
дур ийин. Ашаам аажок эки кижилер,
нак мен. Эмчи эртемниг болгай,
евис дыка найыралдыг, бажыңга
п чугаалажыр бис.

Истуң бузулган кезээ. Ындыг-даа
Сирияның найысылалы Дамаски-
дал чүгээр. Дайын дөмөй-ле ырак
болуп турар.

Дамаскиде байдал кандыгыл?

пектри чырыын доктаамал өжүрүп
ийи шак кывар, оон ийи шак чы-
к олурар. Ам суг база үзүктөлип
ларды. Россияның самолеттары
стерни бомбалап эгелзэн соонда
чүгээртзэн, Дамаскини боолаар
ксаан. А оң мурнунда доктаамал
ырып турдуvus.

Ийи хире болгаш боолаар турду?

айынның баштайгы чылында маа-
е, чүгле пятница хүнүндө боо эдер.
ийи чыл дургузунда кайы-хамаан
рган, кажан-даа болза, аткылап
Олар эртенги шактарда, уруглар
е барып, школа автобузу чоруп
дарлар. Азы кандыг-бир байырлал
рда хөдөлүрлер. Колдуунда ми-
ктаарлар. Христианнар чурттап
евискээрлерже минаны хөйүнү
п турар.

Россия дайынга киржи, ИГ-ниң
Күрүнезиниң) турар черлерин
ап эгелзэн соонда Сирияда
турар орустар боттарының
ны дээш корга бергеннер бе?

Игилчилер силерни тудуп алгаш өлүрүп
кааптарындан сезинмейн тур силер бе?
Коргунчуг эвес бе?

— Коргунчуг болбайн канчаар, ын-
чангаш дыка хөй кижилер чоруп турар.
Чоруур дугайында айтырыг аастардан
дүшпестзэн. Шыдамык кижилер артып
турар. Элчин чериниң ажилдакчылары
элчинниң девискээринден үнмөстзэн.

— Силер бодунар коргун турар си-
лер бе?

— Бодум — чок. Мээң таныырым кижилерде
кортлайн турар улус хөй. Ынчалза-
даа сезиглел ниитилелде артып турар.

— Сирияның полициязы болгаш
тускай албаннары силерниң айыыл чок
чорууңарны хандырып турар бе?

— Чок, боттарывыс бораланып турар
бис. Россияда база ындагы тускай албан-
нар кижилер бүрүзүн террористерден камга-
лап шыдавак болгай. Мында кижилер бүрүзү
бодун бодаар.

— Турктарның дүжүр адыпканы
Россияның Су-24 деп самоледунга ха-
маарыштыр чүү болду?

— Ол улуг халап. Мында шажын-
чүдүлгениң аңгы-аңгы агымнары бар.
Орустарга оларның хамаарылгазы дески
эвес. Мээң-биле ужуражып турган кижилер
ыглажып турдулар. Даартазында оглумну
садикке чедирип кааш, бажыңымче чанып
келдим. Кожаларымның бирээзи меңээ
дыка хомудава, уждукчуларның бирээзи
дириг арткан-дыр, сирийлер ону камгалап
каан деп өөрүшкүлүг дыңнаткан. «Ол
үүлгедиг дээш өжээни негептер» — деп,
ол немепп кагды.

— Ислам күрүнези ындагы улуг
девискээрни канчап эжелеп ап шы-
дааныл?

— Чүге дээрге саттыныкчылар аажок
хөй чүве-дир ийин. Арабтарның шуптузу
саттыныкчы. Олар бот-боттарын безин
садарыңга беленнер. «Даиш» (бисте ИГИЛ
дивес, Даиш деп адаар) дээрге күш-биле
тургузуп каан организация ышкыжыл, ону
даштыкы чурттан башкарып турар. Маңаа
олар Россияже халдаарыңга эптиг чер
кылып алып деп турарлар, чүге дээрге
Чер кырында суг болгаш өске-даа курла-
вырлар эвээжеп кел чыдар, а Россияда
олар четчир болгаш артар. Амдыызында
олар Афганистанче халдап турар, оон
Кавказче углаптар. Улаштыр Ортаа Азияже
— Азербайджанче, Узбекистанче, Туркме-
нистанче, Таджикистанче, оон соонда...
билдингир болгай.

— Бо дээрге силерниң даап бодап
турар чүүлүңер бе, азы Сирияда орус
чон шупту ынчаар санап турар бе?

— Сирияда орус улус чүнүң-даа ду-
гайын бодавайн турарлар, хүн эртерге-ле
«өршээ хайыракан» дээр. Чүгле дириг
артып каар дээш оралдажыр апаар бис.
Дайынның беш чылдарының дургузунда
кижилер туруп могаан. Ол дүргөн төнө
бээр чүве болза! Дайын эгелзээринге
чедир ССРЗ-ге чурттап чораан 30 муң

хире чон маңаа турган, олар дээрге, чүгле
орустар эвес, белорустар, украиннер,
молдаваннар-дыр. Казактар мында хөй,
оларның дыка улуг бөлүү бар. Бо черниң
чурттакчыларының хүндүлээр ак-көк ка-
рактыг черкестер 60 чылдарда Сирияже
дыка идепкейлиг көжүп турган. Турктар
кыргып хыдый бээрге век эгезинде оон
дезил келген армяннар база бар.

Амгы үеде оларның дыка хөйү көжүп
чана берген, чүге дээрге ажил чок арт-
каннар, ажил бар-даа болза, шалыңы
чер албас.

СИРИЯ ДУГАЙЫНДА ШЫН-ДАА, МЕГЕ-ДАА ЧҮҮЛДЕР

— Сирийжилер берге үеде бот-
боттарыңга дузалашпас бе?

— Дезип көшкеннерге чурттаар кылдыр
эки квартиралар берип турар бай кижилер
бар, бергедзэн кижилерни ажыглап байып
аарын бодаарлар база эвээш эвес. Сен
берге байдалга таваржы бээринге араб-
тар ону ажыглап байып алырын бодаар,
дайын үезинде безин ындагы. Дуза дилээр
болзуңза, чүгле пятницада дузалаар, арт-
кан хүннерде сени ажыглаарын бодаар.
Дайын эгелзээрге бажын көдүрүп келгеннер
мында аажок хөй, садыгжылар, шериглер,
шериг апарган садыгжылар.

ОРУС ХЕРЭЭЖЕННЕР БОЛГАШ АРАБ ЭР КИЖИЛЕР

— Өг-бүлөңерге орустакып чугаа-
лажып турар бис дидиңер. Өскелерде
кандыгыл?

— Кадайы орус сирий өг-бүлелерде
орустакып чугаалажыр кижилер ховар
болдур ийин. Бичии уруглар безин иезиниң
дылын билбес. Бо дээрге улуг айтырыг.
Биске турган орус төптү хаалкан соонда
оглумну кичээл эрттирер хуу улуска бер-
дим. Маңаа, Дамаскиге, орус башкылар
дыка хөй турган, олар сирий школаларга,
дээди өөрөдиге черлеринге, тус черниң
консерваториязынга ажылдап турганнар.

— Силерниң өөнөр ээзи орус дылды
каяа өөренип алганал?

— Мен оон ийи дугаар кадайы-дыр мен.
Баштайгы кадайы серб кижилер чораан, серб
дыл орус дылга дыка дөмөй.

— Араб дылды өөренири берге бе?

— Араб-даа, орус-даа дылдарны
өөренири берге, аңгы-аңгы дылдар-дыр
ол. Оон аңгыда база бир ылгалы: бис
солагай таладан оң талазынче бижири
болзуvуcса, арабтар оң таладан солагай
талаже. Сөстөрни тургузары база бир
аңгы, ону билер-ле кижилер билер.

Арабтарның мегечизи аажок. Оларда
«хоозун» сөстөр эңдерик, чижээ «ону
кылырын оралдажыр мен» дээн болза,
кажан-даа ону кылбас. Бисте эр кижилер
сөглзэн соонда кылып каар болгай, оларда
эр кижилер сөглзэн чүүлүн кылып каар болза,
улуг болуушкун.

— Орус херээженнер арабтарны чүге
сонуургаарыл?

— Эрес-дидим чоруу дээш. Ол
камгалакчы-дыр. Кандыг-даа эр кадайын
бүгү чүүлдер-биле хандыраар ужурулуг.
Ынчангаш херээжен кижини ажылдатпас,
бүгү чүвени аңаа белеткеп бээр. Бо тала-
зы-биле дески эвес чүүлдер харын бар,

чижээ, аыш-чем четчир болза, чамдык өг-
бүлө бодун аас-кежиктиг деп санаар, 2-3
машиналыг хирезинде ону эвээш дээрлер
база бар. Бүгү айтырыгны эр кижилер шийт-
пирлээр ужурулуг, канчаар шийтпирлээр
— оон херээ. Ажы-төлүнүң дугайында
чугаалажы бергенде чүгле оолдарының
дугайын чугаалажыр, чүгле кыстарлыг өг-
бүлө уруг чок бис дидир.

— Араб дылды өөренири орус
херээженнерге берге бе?

— 13 чыл буруңгар келгеш, институт-
ка өөренип кирип алган мен, араб дыл
өөренири меңээ солун болган. Чамдык
уруглар араб өг-бүлөгө барган соонда
дораан-на араб дылга чугаалай бээр. Оон
уламындан уруглары орус дылды билбес
болур. Мээң оглум бодунуң дылын билер,
өске орус кижилер билбес-тир. Ынчангаш,
орус дыл читпезин дээш орус дылга эртер
хемчеглерге киржи, ону эрттирип турар
бис.

— Кандыг орук-биле бистиң кыста-
рывыс Сирияга кээп турарыл?

— Янзы-бүрү. Дыштанып келгеш-даа
артып каар, ажылдааш база маңаа турму-
чуур. Оон түңнели чаңгыс — сирий кижиге
ашакка баар. Уругларлыг өг-бүлелер
чарлыр ужурга таварышканда уругларын
үлөжип алып.

ОРУС ЧАА ЧЫЛ

— Орус дылга чугаалаар арабтар
бар бе?

— Барык чок. Ийи чыл буруңгаар
Сирияга Россияның деткимчезинге ха-
рыы кылдыр орус дылды школаларга
киирериниң талазы-биле шенелде кыл-
ган бис. Бирги даштыкы дыл — англи
дыл, школачылар ону бирги класстан-на
өөренип эгелээр. 7-ги класстан — француз
дылды. Амгы үеде орус дылдың азы фран-
цуз дылдың кайы бирээзин шилип алып
кылып каан. Хөй кезинде орус дылды
шилип алып чорду.

Каш чыл буруңгаар Дамаскиге орус
төп турган, Айыыл чогуң бодааш ону хаап
каалкан. А ол төптүң чогуңдан элзэн каш
чыл уругларга Чаа чыл эрттирбзэн бис.
Бомбалап турда кандыг оюн-тоглаа турар
боор.

— Бо чылын уттенник болур бе?

— Ону эрттирерин оралдажыр бис,
чогуң улуг байырлал болбас. Сирияның
айыыл чок чорук албаны чөпшээрэвес.
Россияның элчин черин доктаамал бом-
балап турар. Мында орустарга аажок ынак
кижилер бар, оларга кара хөңнү чок улус
база эвээш эвес. Ындыг хемчегни канчаар-
даа чажырып кылырыңга, террористерниң
кулаанга ол чеде бээр, дораан чазылды-
рып кааптар.

Эң бичиилерге уттенникти чажыды-
биле организаастар бис. Чаштарга белек
тыпсыксаарывыс, оларны өөртүксээривис
аажок. Орус төптүң удуртулгазы солуккан,
ынчангаш костюмнар мында чок. Өске Чаа
чыл хептерин бажыңнардан эккеп болур
бис, чүгле Соок-Ирейниң хеви чок. Бир
эвес Соок-Ирей хеви чорудуп бээр болза,
дыка-ла өөрүүр бис.

«Шын» солун редакциязының
очулга кылдизи Интернет
материалдарындан белеткэ...

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация муниципального района «Тес-Хемский кожуун Республики Тыва» сообщает о возможности предоставления земельных участков из категории земель населенных пунктов на условиях аренды:

- общей площадью 1300 кв.м., с кадастровым номером 17:12:0801001:512, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Ак-Эрик, Ооржак Чадамба д.39 «б», с разрешенным использованием - для предпринимательской деятельности с сроком на 11 месяцев;

Лицам, заинтересованным, в предоставлении данного земельного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения необходимо подать письменные заявления о намерении участвовать в аукционе на права заключения договора аренды земельного участка по адресу: Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. А.Ч.Кунаа, д. 58, каб. 102, Отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна Республики Тыва.

И.о.начальника ОУМИИЗО Р.Б. Намчак.

В Администрацию Пий-Хемского кожууна поступило заявление от гражданина РФ Ооржак Арат Сергеевича о предоставлении земельного участка, из категории земель сельскохозяйственного назначения в аренду сроком на 49 лет, расположенный по адресу Республика Тыва, Пий-Хемский кожуун с.Суш местечко «Док» общей площадью 442245 кв.м. разрешенное использование - сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрацией Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления по данному извещению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Пий-Хемского кожууна Республики Тыва Б.В.Кужугет.

В Администрацию Пий-Хемского кожууна поступило заявление от гражданина РФ Ооржак Арат Сергеевича о предоставлении земельного участка, из категории земель сельскохозяйственного назначения в аренду сроком на 49 лет, расположенный по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский кожуун, с.Суш, местечко «Док» общей площадью 521145 кв.м. разрешенное использование - сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства в

течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрацией Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления по данному извещению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Пий-Хемского кожууна Республики Тыва Б.В.Кужугет.

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:0903001:228, из земель сельскохозяйственного назначения находящийся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бурен-Бай-Хаак, местечко «Под Ельинской горкой», общей площадью 90000 кв.м. разрешенное использование - сельскохозяйственное использование.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане в праве подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 ч. до 15.00 ч. Администрация Каа-Хемского района, кабинет № 203.

Управляющая делами администрации района Г.А.Куулар.

В администрацию сельского поселения сумон Хемчикский Бай-Тайгинского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гражданина РФ Серен-Чимит Шолбан Шожалович о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером №17:01:0301014:148 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун с. Хемчик, улица Сергей Шойгу, д. 14, вид разрешенного использования (назначения): для индивидуального жилищного строительства, с общей площадью 1281 кв.м.

В рамках действующего законодательства администрация сельского поселения сумон Хемчикский Бай-Тайгинского кожууна Республики Тыва в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Хемчик, ул. Хемчик д. 3.

Зам.председателя администрации сельского поселения сумон Хемчикский Бай-Тайгинского кожууна Республики Тыва Ш.О.Салчак.

В соответствии с приказом МИНИСТЕРСТВА ЭКОНОМИКИ РТ от 26 сентября 2016 г. № 140

в период с 01 по 31 октября 2016 г. принимаются заявки на конкурс по предоставлению субсидий субъектам малого и среднего предпринимательства Республики Тыва на создание и (или) обеспечение деятельности центров молодежного инновационного творчества

Положение о конкурсной документации размещено на сайте Министерства экономики РТ, раздел «Инновации», <http://www.mert.tuva.ru>

Приём заявок: Департамент по развитию предпринимательства Минэкономики РТ, 667000, г. Кызыл, ул. Чульдума, д. 18 (Дом Правительства), каб. 235, в рабочие дни с 9.00 до 18.00 ч. Информация по телефону 2-17-67

Тес-Хем кожуунунуң Самагалдайның 2 дугаар орту-мак школазының 2004 чылда дооскан Николай Щорсович Дапый-оолдуң адынга тывыс-кан аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Шынарлыг арбай
далганын, саржагны
садып алыр бис.
Харылзажыр тел.:
8-913-342-62-25

Консультация таролога.
Телефон: 8-983-590-8183,
8-923-386-0626, 5-18-96.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шююн – 2-01-35.
Кол редакторунуң оралакчызы А. М. Саая – 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртин – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИТЕРИ:
Нийтилеп-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа).
Экономика, үлөттүр болгаш кедээ ажыл-агый (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. А.Н. Соян, Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору С.Ө. Ооржак, корр. А.Д.-Б. Базыр-оол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба.
Солун чыскаакчылары С.Н.Монгуш, А.К.Ооржак.
Корректорлар А.Ч.Чамзырын, Ч.Н.Мачык.
Нийти телефон – 2-30-69.

БОДУҢАРНЫ ХЫНАП КӨРҮҢЕР

Октябрь 29-та делегей-ниң чурттакчы чону чартыктаарынга (инсульт) удур демисел хүнүн демдегеп турар. Чартыктаары – аар болгаш берге аарыгларның бирээзи.

Чартыктаан кижилерниң хей кезии бертик-бежел (инвалид) болуп артып калыр. Ынчалза-даа ону баш удур болдурбайн барып болур. Бир звес чартыктаарынга чедирип болур чүүлдерни эки билер болгаш оон-биле тулчур болза, бо аарыгдан аарывайн баарының магадылалы улуг. Оон аңгыда аарыгның баштайгы им-демдектерин танып-билири чугула болуп турар. Аарый берген улусту эмнелгеге өй-шаанда эк-кээр болза, оларның амы-тынын камгалап ап азы ол аарыгның кижиге багай салдарын чиигедип болур.

“Шын” солуннуң хей санын-ныг номчукчуларына чартыктаарының дугайында викторина белеткеп алган бис. Бердинген харыыларның кайызын шын деп санап турар-дыр силер, шилип алгаш (шын харыылар чаңгыс звес-даа бооп болур), бо электронуг почтаже rstcruva@mail.ru чагаадан бижип азы 8-923-260-6544, 6-33-55 дугаарлыг телефоннарже дамчыдып болур силер. Бодуңарны хынап көрүңер! Шын харыылааннарның аразындан баштайгы 10 номчукчулар тиелекчилер деп санаттынар. Тиелекчилерни октябрь 28-те республиканың 1 дугаар эмнелгезиниң хан-дамыр төвүнге 14 шакта “чигирзиг” шаңналдар манап турар.

1. Чартыктаарының эң-не нептереңгей им-демдээ

а) холдуң азы буттуң аажок аарый бээр;

б) чугааның өскерли бээр (сөөртүнчек апаары) азы шуут чиде бээр;

в) арынның дески звес апаары;

г) кижиниң эъдиниң изий бээр;

д) холдуң азы буттуң күжүнүң кошкап, суларай бээр.

2. Чартыктаарының им-демдектеринге дараазында кайы чүүлдер хамааржырыл?

а) баштың хенертен хөлүн эртир аарый бээр;

б) баштың хенертен дескине бээр;

в) чүрек дужунуң аажок күштүг кылдыр аарый бээр;

г) хенертен карактың көзүл-бестей бээр;

д) хенертен кижиниң угааны-ның өскерли бээр;

е) хөөн былганып, куску келик-

сей бээр, кузары.

3. Чартыктаарының дирип болурул?

а) артык кил;

б) чигир аары;

в) хан базыышкыны дири;

г) таакпылаар чорук;

д) араганы хөлүн эр-ри;

е) дегдиришкин аар;

ж) килдиң четпези.

4. «Таакпылаар ул-боттарының кадыын салдар чедирип тур-а чоок кижилерини-ларының болгаш х-ларының кадыына х-рип турары шын бе?

а) шын;

б) шын звес.

5. Бир кижини ча-берген боор деп да-бергеш, кажан эмчи, чалаарыл?

а) ол-ла дораан;

б) эртенинде;

в) байдалы турумчу-тей бээр;

г) хан базыышкыны-берген таварылгада.

6. Хан базыышкы-таарымчалыг көргүзү-

а) 120/80-ге чедир;

б) 140/100-ке чедир;

в) 160/110-га чедир.

7. Хан базыышкы-бедиир байдалын ча-эмнерни канчаар ижер-

а) чүгле хан базы-бедиер берген таварыл-га;

б) чылда 2-3 катап, кү-биле;

в) хүннүң-не, доктаа-

8. Хан базыышкы-бедиир байдалын кан-ч эмнээрил?

а) дамырже эмнерни-риглерин дамдылады-

б) хүннүң доктаам-эмнер дузазы-биле;

в) эмнер дузазы чо-кта-

таары, аржааннаары, чин-дузазы-биле эмнени-

килди эвээжедири, и-шиштеп эмнедири бол-даа).

9. Чартыктай бер-ге-кая эмнедир ужурлуг-

а) эмнелгеге;

б) бажыңыга база-болур;

в) санаторийге.

Номчукчулар идеп-киржиңер! Чедишки-күзедивис!

Херелмаа М-медицина эртемни-кандидады, республи-1 дугаар эмнелгезини-дамыр төвүнүң нерви-рының эргелекчизи.

Расч. счет № 4060381090004000277
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-лары болгаш массалыг коммуникация-лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанчы Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзэн. Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунуң «Тываполиграф» ААН-ге парлаган (Кызыл, Шетинюон болгаш Крайченко, 1). Солунда парлагаттыг материалдар торларының бодалдары редакцияның туру дүүлөйн барып болур. Айыттыг саннар өске-даа фактылары, дыңдадылганы дээш боттары харылаар.

Солун көлбөйн барганда, 3-14-94 телефонне долгара. Чаңдылга индекс: хуу южиклерге — 1155 организацияларга — 31730. Солун нөдөлдө үш катап үнөр. Хамзаа 2 парлаар ама. Тираж 4157. Номерни парлагаже дужаганы: график эзуугаар — 21.00, херек кырында —